

Verslag #2 zuidwest

10 april 2003, Stadsschouwburg De Maagd Bergen op Zoom

Thema: Het ontwikkelen van bestaande kwaliteiten in dorpen en steden

Introductie

Oost West Thuis Best is de derde serie in een reeks van bijeenkomsten over lokaal architectuurbeleid. De eerste serie speelde zich af in 1994, waarbij de manifestatie *Niet Grijs* culmineerde in het gelijknamige handboek (dat in 1997 werd geactualiseerd). In 1996 vond de manifestatie *ORG* plaats. Beide series waren bedoeld om betrokkenen instrumenten aan te reiken voor een slagvaardig architectuurbeleid. Bij Oost West Thuis Best gaat het anders; ditmaal geen landelijke manifestatie, maar regionale bijeenkomsten. Uit de enquête *Bouwen aan kwaliteit. Architectuurbeleid in Nederlandse gemeenten* die Architectuur Lokaal in 2002 samen met het NIPO uitvoerde, is namelijk gebleken dat er grote behoefte bestaat bij gemeenten aan informatie over projecten van andere gemeenten. Daarnaast bestaat de wens om de onderlinge contacten tussen gemeenten in dezelfde regio te versterken; die contacten zijn over het algemeen schaars. Bij Oost West Thuis Best gaan gemeenten dus in gesprek. Ze doen dat steeds aan de hand van een concreet thema dat deels voortkomt uit de antwoorden van de enquête en deels uit voorafgaande gesprekken met betrokkenen. De eerste bijeenkomst, #zuidoost, stond in het teken van herbestemmingen en vond op 13 februari 2003 in Venlo plaats.

De tweede bijeenkomst, zuidwest, stond in het teken van de ontwikkeling van bestaande kwaliteiten. De regio Zeeland, zuidwest Brabant en zuidelijk Zuid-Holland, beschikt, met zijn vestingsteden, historische dorpskernen en natuurgebieden, over een waaier aan bestaande kwaliteiten. In een nog niet zo ver verleden werd aan dergelijke kostbare bezittingen niet altijd even veel aandacht besteed. Waar steden gebouwd moesten worden, vond vaak een rechtlijnig proces plaats van kaalslag en nieuwbouw. Het herkennen en erkennen van bestaande kwaliteiten, zowel in het landschap als in de stedelijke structuur, is een relatief nieuw begrip, waarbij wel gewaakt moet worden voor

modieuze retrogevoelens en overmatig historiseren. Belangrijke vragen, die in het kader van architectuurbeleid en ruimtelijke ordening in het oog springen, zijn:

1. Hoe kunnen bestaande kwaliteiten worden benut bij het bouwen aan de toekomst?
2. Hoe kan al te grote frictie tussen ontwikkeling en behoud worden voorkomen?

Of, zoals, dagvoorzitter Bert van Meggelen het verwoordde: hoe doen wij waardevolle potenties opbloeien? Met een citaat van Goethe ('*Werden wer du bist*'), gaf hij het startschot voor de eerste presentatie van de tweede Oost West Thuis Best bijeenkomst.

De Stadswerven: een nieuw hart voor het Drechtstedengebied

Direct naast de historische binnenstad, waar de Oude Maas, de Noord en de Beneden Merwede samenstromen, ontwikkelt Dordrecht het gebied de Stadswerven. Op het programma staan 1.600 woningen, een hotel-theater-congrescentrum, winkels, horeca, werkruimtes en de ontwikkeling van nautische kwaliteiten. "Wij willen geen monocultuur", zei wethouder ruimtelijke ordening Cok Sas. "Als Stadswerven een mooie woonwijk wordt, geldt het project als mislukt." Achtergrond van deze ambitie vormt het streven van de gemeente om recht te doen aan de bestaande kwaliteiten van de locatie. De voornaamste 'selling points' zijn de uitgestrektheid van met name het wateroppervlak (30 van de in totaal 40 hectare) en de directe nabijheid van de binnenstad, met meer dan duizend monumenten. De relatie tussen Stadswerven en deze twee kwaliteiten moet in ruimtelijk en programmatisch opzicht versterkt worden. De ligging aan het water krijgt vorm in de aansluiting op het waterfront. Dat vraagt om een nauwkeurige balans tussen privé en publiek domein. Bezoekers moeten óók in staat zijn om het waterfront als zodanig te ervaren. De blik op, vanaf en naar de overkant van het water zal gekoesterd en niet verkwanseld worden. Oude elementen, zoals de aanwezige watertoren, blijven behouden en krijgen een nieuwe functie. De voormalige bedrijvigheid op de stadswerven wordt ook gezien als een kwaliteit die terug dient te keren. Zo wordt er gedacht aan de vestiging van een kenniscentrum over watergebruik. Over deze en andere aspecten laat de gemeente een brede discussie voeren. Niet alleen door betrokken professionals, maar vooral ook in de stad zelf. "Kwaliteit is een plicht", vond Sas. "Mensen op straat reageerden aanvankelijk terughoudend: 'het gaat maar om een oude scheepswerf'. De kwaliteit van de locatie moet dus inzichtelijk gemaakt worden." Dordrecht doet dat door de betrokkenheid van de inwoners te definiëren en als onderdeel van de aanpak en de ontwikkeling op het programma te zetten. In het verlengde daarvan worden exposities gehouden, workshops en evenementen georganiseerd. Dat kan leiden tot een langdurig proces. "Maar liever langzaam een plan vol kwaliteit, dan snel een plan vol middelmatigheid", zo besloot Sas.

Kwaliteit als rode draad

Wat is kwaliteit eigenlijk? En hoe realiseer je dat? Het waren de twee vragen waarover stedenbouwkundige Herman Mens zich boog. Kwaliteit gaat over een basaal gevoel waarover overeenstemming bestaat. Als voorbeeld gaf Mens het plein dat alle aanwezigen eerder die morgen overgestoken waren: de Grote Markt van Bergen op Zoom. Zorgvuldig gerenoveerd zal het bij velen een gevoel opwekken in de trant van 'dit is goed'. Een dergelijke, gedeelde indruk geeft inhoud aan het begrip kwaliteit. "Het gaat om de herkenning van iets dat in ons achterhoofd zit als een plek waar wij graag vertoeven." Met dia's zette Mens dergelijke locaties tegenover voorbeelden van plekken

waar projectontwikkelaars niets anders hebben gedaan dan gaten vullen. Daar zijn stedenbouw en architectuur niet met elkaar in overeenstemming. Waar dat wel het geval is, is bijvoorbeeld het stadhuis van Zutphen, waar nieuwe materialen de kwaliteit van bestaande gevels oppakken. Een ander voorbeeld: de spiksplinternieuwe grachten en bijbehorende panden op het Amsterdamse Java-eiland brengen het kwaliteitsgevoel van bewoners, architecten en stedenbouwkundige samen. Als kenmerken van ruimtelijke kwaliteit gelden volgens Mens in algemene zin:

- een heldere structuur, opzet en vorm;
- een waarneembare samenhang tussen de bebouwing en de ruimte;
- aandacht voor het detail.

Nogmaals: bij dit alles draait het om gedeelde herkenning. Door die vooraf te toetsen, komt kwaliteitsbesef tot leven. Ruimtelijke kwaliteit kan op die manier een sturingsmiddel zijn. Dat wil zeggen: een inspiratiebron voor ontwikkeling, een bindmiddel in planprocessen en een toetssteen bij planbeoordeling en besluitvorming. Een en ander leidt wel tot een mentale, inhoudelijke en managementopgave. De opdrachtgever moet zich steeds bewust zijn van degene voor wie hij bouwt. Een bewuste keuze voor de juiste partners dient daar uit voort te vloeien. De inhoudelijke inspiratie moet opgespoord worden. Welke geschiedenis kent de locatie? In welk ruimer verband hoort de ligging thuis? Procesmatig en organisatorisch dient ruimtelijke kwaliteit geborgd te zijn. Vooral de juiste en duidelijke momenten voor externe communicatie erover verdienen de aandacht.

"Ruimtelijke kwaliteit stelt samenhang boven onderscheid", stelde Mens. "Daarbinnen is plaats voor diversiteit." Bijzondere locaties zouden bij het realiseren van kwaliteit een voortrekkersrol moeten spelen.

De Vinexwijk Brandevoort bij Helmond met zijn nostalgische verschijning noemde Mens, destijds verantwoordelijk voor de stedenbouwkundige ontwikkeling van Brandevoort, als voorbeeld van een plek waar een collectief gevoel voor kwaliteit is opgezocht. Het lag in het verlengde van een ander project (de retro woonwijk Dierdonk), waar een bestuurlijke keuze - om potentiële kopers te bieden wat ze willen, namelijk jaren '30 architectuur - tot het gewenste resultaat bleek te leiden, namelijk een herwaardering voor Helmond als woonstad.

De reactie van de zaal was gevarieerd. Is het kwaliteitsbegrip niet breder dan wat zich aan de buitenkant voordoet? Berust ruimtelijke kwaliteit niet op meer dan alleen het vanzelfsprekende en het herkenbare? Functionele eisen, vernieuwing en toekomstwaarde zijn andere aspecten van een integraal kwaliteitsbesef. Mens benadrukt nog eens dat in zijn visie de kwaliteitsbeleving van bewoners een grotere rol zou moeten spelen.

Het gemeentehuis in Dongen: verbeelding van verleden en toekomst

De burgemeester Hans van Brummen omschreef de opgave voor 'vernieuwbouw' van het gemeentehuis van Dongen als niet minder dan een uitdaging. Het draaide het om het inpassen van nieuwe ontwikkelingen in een bestaande omgeving. Met onverholven trots maakte Van Brummen inzichtelijk hoe deze missie is geslaagd. Deels aan en deels om het bestaande gemeentehuis heen zijn nieuwe, transparante ruimten gebouwd. Kwaliteit kon daarbij alleen gerealiseerd worden, omdat alle partners in het bouwproces doordrongen waren van het belang daarvan. Waar de gemeenteraad voornamelijk

discussieerde over de aantallen vierkante meters per afdeling, hield het college van B&W zich bezig met de architectonische kwaliteit. Ook werd een speciale commissie ingesteld, die onder meer een keuze maakte uit vijf geselecteerde architecten. Het resultaat, ontworpen door Thomas Rau, mag er, zo stelde Van Brummen, absoluut zijn. Met eerbied voor het verleden heeft de dynamiek van het heden zijn plaats gevonden in Dongen.

Landschapsvisie: Zeeland als rustige kamer met uitzicht op zee

Landschapsarchitect Berdie Olthof van het bureau H + N + S ontwikkelde in 2001 de *Landschapsvisie Zeeland*. Doel van de landschapsvisie was om via visie- en planvorming te komen tot aanknopingspunten voor een actieprogramma. Inbegrepen zijn de vragen waar in de provincie zich de bestaande kwaliteit bevindt en hoe daarmee dient te worden omgegaan. Twee dia's gaven een stevige hint richting de beantwoording van deze vragen. Een nachtelijke satellietopname laat zien dat Zeeland na zonsondergang een donkere vlek is temidden van de lichtoases van Rotterdam, West-Brabant en het gebied rond Antwerpen. Een tweede dia vormde een opsomming van de talloze grote en vooral ook kleine bedrijventerreinen die de provincie rijk is. Zij liggen her en der verspreid. Concentratie zou een goede zaak zijn, zo gaf Olthof aan. Als er landschappelijk *territoriaal gekozen* moet worden, zou de keuze moeten vallen op een groenblauw hart. Zeeland als rustige kamer, met uitzicht op zee. De infrastructuur en de bedrijvigheid spelen zich in dat scenario aan de rand af. De provincie vormt dan een nationaal landschap. "Maar dat wil niet zeggen dat Zeeland op slot gaat", aldus Olthof. "Behoud van de kwaliteit is gebaat bij ontwikkeling. Transformaties moeten liefdevol begeleid worden." De versterking van het huidige landschap dient de verbetering en verdieping van het toeristisch-recreatief product. Daarmee kan een solide basis worden gelegd voor een duurzame ecologische en economische ontwikkeling. Exogene ontwikkelingen dienen dusdanig ingepast te worden, dat zij zo min mogelijk schade doen. Of liever nog, een verrijking vormen van het Zeeuwse landschap (en in het verlengde daarvan het recreatieve product). Om dit te verwezenlijken, zijn vier wegen begaanbaar:

- versterking structuur, ecologische kwaliteiten en recreatieve bruikbaarheid door middel van een landschappelijk netwerk;
- begeleiding endogene processen;
- regie en begeleiding exogene projecten;
- identificatie landschapsontwikkelingsgebieden.

Een aantal voorbeelden verduidelijkte hoe deze sporen er in concreto kunnen uitzien. De Landschapsvisie is in de provincie deels overgenomen in de vorm van actiepunten. Onlangs verscheen de provinciale discussienota Beeldkwaliteit van Zeeland, waarin aspecten van de visie van H + N + S zijn terug te vinden. Lokaal woedt een discussie tussen, kort gezegd, voorstanders van het groenblauwe hart en voorstanders van industrialisering. De aanwezige wethouders van Goes en Vlissingen gaven hier een *live* demonstratie van. Laatstgenoemde vond het economisch offer voor het groenblauwe hart te groot. Eerstgenoemde zag de bestaande kwaliteit als uitgangspunt, dat niet verkocht mag worden. Olthof sloot zich daarbij aan, vanuit een hoger schaalniveau. "Juist als gebied temidden van Rotterdam en Antwerpen dient de bestaande kwaliteit behouden te blijven."

Bergen op Zoom: de grandeur ligt op straat

In 1998 vond Bergen op Zoom het tijd om de openbare ruimte van de historische binnenstad opnieuw in te richten. "De heersende negatieve spiraal moest doorbroken worden door de grandeur en rijkdom uit het verleden terug te brengen", zo verwoordde projectmanager Frans Wakkee van de gemeente de doelstelling. Een belangrijk onderdeel van deze opwaardering vormde een eenduidige bestrating. De openbare ruimte werd ingedeeld in radialen, stadstraten, stegen en pleinen, met elk hun eigen keuzes ten aanzien van profiel, bestrating en materialen. Op diverse plaatsen werd gekozen voor hergebruik van de reeds aanwezige straatstenen. Ook speelde het historisch verloop van de straten mee in de overwegingen. Een proef in twee modelstraten bleek succesvol en vergrootte de draagkracht voor het project. Wakkee en zijn mensen namen het voortvarend ter hand. Het centrum ziet er, daar waar het project uitgerold is, prachtig uit. Vilvoortse keitjes, porfierkeien, Roriz, Bleu de Lanhellin en Portugees graniet: het ligt er allemaal in Bergen op Zoom.

Uiteraard bestaat de herinrichting uit meerdere deelplannen. Onder de vlag van het Paradeplan wordt gewerkt aan een nieuw winkelgebied in het historisch stadshart. De Lucernaflat, een storend anachronisme, gaat tegen de vlakte. De Grote Markt heeft al een metamorfose ondergaan. De bewoners zijn er door middel van een stadsgesprek bij betrokken geweest. Zij konden er stemmen op maar liefst 70 punten. De uitslag is grotendeels overgenomen door de gemeenteraad. Als eindresultaat ziet het plein er uit als een foto uit de jaren dertig. De toen bestaande kwaliteit maakt weer onderdeel uit van de huidige stad.

Excursie: uitbreiding in relatie tot aanwezige landschapskwaliteiten

Vanaf een voor Nederlandse begrippen aanzienlijke hoogte storten de Brabantse zandgronden bij Bergen op Zoom de diepte in, om te eindigen in het begin van de Zeeuwse delta. De stad lijkt, met enige fantasie, aan het einde van de wereld te liggen. In de Middeleeuwen richtte Bergen op Zoom zich op de Schelde, maar in het interbellum van de vorige eeuw ging het met de rug naar het water staan. De toekomst lag in Brabant. Pas vele decennia later, toen de mogelijkheden voor nieuwe woningbouw zeer beperkt bleken, keek de stad weer waterwaarts. De aanleg van de Deltawerken bood kansen om het waterniveau middels indijking te stabiliseren. En dus om een grootschalig woningbouwproject te realiseren. Inmiddels ligt de wijk Bergse Plaat met al zijn diverse fases alweer ettelijke jaren aan het Markiezaatsmeer te blinken. Vanaf het op een heuvel aangelegde wijkpark zijn alle buurtjes goed te onderscheiden. Ook de lineaire groenstructuur valt op. De verbinding met de rest van de stad wordt gelegd door een boulevard met diverse voorzieningen en een stadspark, vertelt Frans de Looij, stedenbouwkundige van de gemeente. Bergen op Zoom is een hernieuwde relatie met het water aangegaan. Een bestaande kwaliteit begint aan zijn tweede leven. Na de Bergse Plaat volgde een stadswandeling. Frans Wakkee, de projectmanager van het herinrichtingproject, bleek zich te ontpoppen als een kei in bestrating. Op locatie wist hij haarfijn uit te leggen waarom bepaalde keisoorten het meest geschikt zijn voor de betreffende radiaal of straat. Ook wist hij welke problemen zich voordoen bij de bestrating -en hoe je ze op moet lossen. De wandeling, vanaf de laatste overgebleven stadspoort naar De Grote Markt, toonde aan voor welke uitdagingen de stad staat en hoe men die met de inrichtingsplannen te lijf gaat.

Discussie

Ontwikkeling van wat als bestaande kwaliteit wordt gezien, kan leiden tot architectonische leugens, zo bleek tijdens de afsluitende discussie. Brugge geldt als meest interessante voorbeeld. Het doet zich middeleeuws voor, maar is negentiende-eeuws. Ook Brandevoort doet zich voor als iets wat het niet is. Of is het een décor van wat mensen graag willen? Blijkbaar associëren mensen prettige architectuur met alles wat vóór circa 1950 gebouwd is. Daarna is de architectuur de mensen kwijtgeraakt. Wat doen we daar aan? In ieder geval niet, zo leek de heersende gedachte in de zaal, musealiseren. Na de keien in de straat is Bergen op Zoom ook van plan om oude straatverlichting te herintroduceren. Moeten de mensen die in de binnenstad wonen straks ook in klederdracht gaan lopen? De inmiddels gearriveerde wethouder van Bergen op Zoom begreep de redenering. "Wij voeren hier een mooie discussie, met allemaal vakidioten. Maar ik hoef hier niet mee aan te komen bij de burgers. Als zij een Brandevoort willen, dan krijgen ze dat."

Opdrachtgevers zouden dat vóór moeten zijn door bewoners bij de plannenmakerij te betrekken. Ga in gesprek met elkaar. Misschien kan de verwarring tussen respect voor bestaande kwaliteit en musealisering tijdig geëlimineerd worden.

Een andere oplossing zou agendering van het begrip 'cultuurhistorie' kunnen zijn, zo werd aangegeven. Dat zet het begrip kwaliteit namelijk in een context van een ontwikkeling van honderden of duizenden jaren. Zo wordt vermeden dat men hapsnap keien gaat leggen en niet méér realiseert dan een momentopname. Cultuurhistorische kennis brengt de organische groei van een locatie in kaart. Daarmee kan men bestaande kwaliteit meer inhoud geven en ook laten aansluiten op de omgeving. Je vertelt dan een verhaal, in plaats van dat je één, lukraak opengeslagen pagina tot werkelijkheid verheft. Toch mag niet uit het oog worden verloren dat ook momentopnames kunnen appelleren aan wat mensen als kwaliteit herkennen. En dus prettig vinden als verblijfplaats.

Marc Mijer